

**HET
SPONTANE
GEBRUIK
VAN
STEDELIJKE
WACHTRUIMTE
DOOR
DE
GEMEENSCHAP**

Adriaan Vanhaeren

Elective Kritiek en Ethiek
W/ Gideon Boie &
Lieven De Cauter
2015

Inleiding.

In deze paper wordt in eerste instantie bondig ingegaan op de essentiële en actuele betekenis van *'het gemene'*; een term die bij velen een vage blijk van herkenning teweegbrengt die uiteindelijk toch weer plaatsmaakt voor twijfel en de prangende vraag of men nu wel echt de vinger kan leggen op wat met het gemene precies wordt bedoeld. Het eerste - enge - bestanddeel van dit werkstuk, *'een inleiding tot het 'gemene'*, zal bijgevolg dienst doen als noodzakelijke verhelderende *'kickstart'* naar de verdere hoofdinhoud van dit werkstuk. Het tweede, grotere deel van de paper definieert en beschrijft het opvallende fenomeen van geëngageerd gebruik van stedelijke wachtruimtes in functie van een publieke, participatieve (re)claim van de gemene ruimte in de stad. De verschillende actoren, motieven, mogelijkheden en mechanismen van deze projecten, in functie van deze strijd om het gemene komen aan bod. Tenslotte illustreert en ondersteunt een korte beschrijving van het relevante en opzienbarende voorbeeld, *'Common Josaphat'* de bevindingen uit de tweede geleding van de paper rond het spontane gebruik van stedelijke wachtruimte door en voor de gemeenschap.

Een initiatie tot 'het gemene'.

'Het gemene' is een letterlijke Nederlandse vertaling van de in de vakliteratuur welgekende Engelse term *'the common'*¹. Traditioneel wordt hiermee gealludeerd op het geheel van alle primaire natuurlijke basiselementen van onze directe leefomgeving als mens. Elementen die uit een bepaald menselijk basisrecht compleet vrij kunnen worden gebruikt door iedereen: bossen, gra(a)slanden, visvijvers, water, alsook de lucht die we inademen. Naast deze primordiale opvatting van dit *'natuurlijke gemene'* als een biologische entiteit die parallel aan onze maatschappij loopt, wordt door Negri & Hardt in *Commonwealth* (2011) ook nog een aanvullende biopolitieke opvatting van het gemene beschreven. Deze dringt door tot in elke gelaagdheid van onze menselijk activiteit in de hedendaagse maatschappij en bepaalt ons als het ware als gemeenschap. Naast het *'natuurlijke gemene'* schept de biopolitieke opvatting dus een besef van het *'culturele gemene'*. Dit omvat ondermeer taal, geloof, gebruiken, kunst en cultureel erfgoed en is dus sterk geworteld in de verschillende culturen en kan door zijn menselijk geschapen en gemanipuleerd karakter beschreven worden als het *'artificiële gemene'*. Zowel het artificiële gemene als het natuurlijke gemene wordt in principe nadrukkelijk gekenmerkt door een rechtmatig integer en vrij gebruik door het volk, waarbij bezit niet is vastgelegd, noch gunstig gebruik beperkt wordt.

Ondanks het immateriële karakter van dit *'artificiële gemene'* slaagt de hedendaagse maatschappij er toch in het vrije gebruik ervan te beïnvloeden en in zeker zin zelfs (gedeeltelijk) te privatiseren. Zo worden vandaag substantieel vrije zaken zoals woorden, het internet en in het geval van Monsanto² zelfs genetisch materiaal, gepatenteerd en geregulariseerd in gebruik. (De Cauter, 2013).

Bij het natuurlijke gemene is al langer sprake van een groeiend - tegenwoordig ook gewoon trendy - ecologisch globaal besef van de bedreiging van onze gemene omgeving door de toenemende globalisatie.

Iconische, sprekende beelden van gigantische lappen gerooid regenwoud in Brazilië wakkeren globaal een moreel besef van schuld en verlies van het natuurlijke gemene aan. Het gemene wordt hier schaamteloos geprivatiseerd en geëxploiteerd onder het mom van gunstige industriële vooruitgang.

Het door de samenleving geïmplementeerde en geïndoctrineerde (artificiële!) concept van grenzen en landseigendom schijnt ons te beletten een globale geëngageerde reactie in functie van het gemene te geven en onze gemeenschappelijke leefomgeving te heroveren. Een herbewustwording van het verloren primaire gebruiksrecht van het gemene dient hersteld te worden bij de bevolking. Het verspreiden, tentoonstellen en aangrijpen van alle opportuniteiten zijn de eerste stap in het heroveren van gemene ruimte in deze moderne maatschappij.

Het gebruik van stedelijke wachtruimte voor alternatieve stadsontwikkeling.

De stedelijke (ruimtelijke) omgeving is een continu evoluerende entiteit, waarvan de toestand pertinent bepaald wordt door de gestage evolutie van onze samenleving. Stedelijke bouwsites zijn bijgevolg onderhevig aan een eindeloze cyclus van afwisselende fases van gebruiken hergebruik. Zo stelt Aurélie De Smet (2013) in haar voorbereidende doctoraatspaper rond stedelijke wachtruimte ook dat het vooral te wijten is aan het logge en 'top-down'³ karakter van de traditionele stedenbouwkundige evoluties dat deze fases elkaar quasi naadloos opvolgen. Daardoor wordt het stadsbeeld permanent bepaald door een voortdurende aanwezigheid van tijdelijk in onbruik geraakte zones. Deze 'wachtruimtes' zijn in een overgangsfase en liggen als een hinderlijk gezwel aan het stedelijk oppervlak, nutteloos wachtend op de afronding van hun revaluatieproces (herdestinatie, verkoop of afbraak). Wachtruimtes kunnen zich manifesteren in alle mogelijke ruimtelijke facetten; alles tussen gebouw en braakliggend terrein. Samen vormen ze een soort 'secundair stedelijk weefsel'. Het braakliggende, ongedestineerde terrein nabij Tour & Taxis in Brussel, waar dit jaar Parckdesign 2014 zal plaatsvinden en bijgevolg uitvoerig aan bod kwam tijdens de sessies kritiek en ethiek, is een zeer accuraat voorbeeld van een stedelijke wachtruimte. Ongeacht aard of grootte zijn de wachtzones steeds gekenmerkt door het feit dat ze voor een onbepaalde tijd geen gedefinieerd doel voor de stad vervullen. Ondanks de potentiële waarde die ze door hun louter feitelijke ontzetting nog steeds bezitten, wordt met deze tijdelijke wachtruimtes veelal niets waardevol aangevangen en door de wettelijke eigenaar uit gemak of gebrek aan engagement afgesloten en uitgesloten van het actieve stedelijke leven.

Het gebruik van stedelijke wachtruimte en de mogelijkheden hiervan voor de gemeenschap.

Zoals eerder aangehaald in het voorgaande hoofdstuk, is er in de hedendaagse samenleving een steeds groter wordende bewustwording merkbaar van onze doorslaggevende positie in onze gemeenschappelijke leefomgeving. Een bewustwording die zich niet meer enkel beperkt tot de gekende globale milieuproblematiek, maar die nu steeds meer terug te vinden is in de kleinschalige, directe (sociale) leefomgeving. Om dit tastbaar voor te kunnen stellen wordt Brussel hier geponeerd als een type-voorbeeld waarbij de sociaal-stedelijke, ruimtelijke problematiek zich uit in een aanhoudend tekort aan (sociale) huisvesting die gepaard gaat met multiculturele integratiespanningen en gedevalueerde probleemwijken zoals Molenbeek en Sint-Joost. Het besef groeit bij de overheid, maar meer dan ooit ook bij de bevolking, dat het slagen van een leefbare, waardevolle stad diep geworteld zit in haar bevolking en het (trachten) doordacht oplossen van deze sociale twistpunten die in elke grootstad sluimeren. Een netwerk van sociaal-demografische initiatieven, werkzaam voor - en ook vaak door - het volk ten bate van de stad, treden prominent op de voorgrond.

Het is vanuit dit groeiend lokaal, sociaal-geëngageerd standpunt dat de potentiële waarde van de wachtruimtes in functie van duurzame stadsontwikkeling, wordt ontdekt en geapprecieerd.

De Smet (2013) beschrijft verder hoe de stedelijke wachtruimtes tegenwoordig steeds meer worden aangegrepen als een tijdelijke, stedelijke basis ter inplanting van een dynamisch, alternatief en geëngageerd project, op maat en ten gunste van de omwonende gemeenschap of bevolking. Zo kan via een doortastende samenwerking tussen de initiatiefnemende werkgroep, lokale buurtorganisaties, de eigenaar van de sites en ook de overheid instanties (die al dan niet ook de eigenaar van de site is) een begeleidende structuur opgesteld worden om de wachtzone voor een (on-)bepaalde tijd om te vormen tot 'stedelijk laboratorium'. Op de site wordt een alternatief en duurzaam stadsgebruik rechtstreeks ingeplant, uitgetest en geëvalueerd door de (hulpbehoevende) gemeenschap die er gebruik van maakt. Verschillende sociale werkgroepen die innovatief stadsgebruik onderzoeken worden betrokken en op de site verenigd met elkaar en de buurtbewoners. Uit die symbiose van grote variëteit aan deskundigheid en ervaring komt een innoverend en duurzaam gebruik van de stad voort. Waar de traditionele, van bovenuit opgelegde stadsplanning faalt kan deze dynamische en informele benadering wel slagen door een nauwe geëngageerde participatie vanuit de bevolking zelf.

Fig.1: Zicht op de stadstuinjes van het project 'Bruggen naar Rabot' in Gent (2009), waarbij een ongebruikte site door de gemeenschap succesvol tijdelijk werd gebruikt voor sport, recreatie en ontmoeting.

In ideale omstandigheden is het tijdelijk lopende project zo'n doorslaggevend succes voor de buurt dat dit de definitieve invulling van de site na afloop mee kan beïnvloeden of tenminste op een andere (wacht-)site kan blijven voortbestaan. Dit steeds in functie van en genuttigd door de gemeenschap. Vanzelfsprekend worden de wachtruimtes nu concreet steeds gebruikt voor laagdrempelige vrije initiatieven die een onmiskenbare bijdrage moeten leveren aan de gemeenschap en erin slagen de bevolking rechtstreeks te dienen en bij het sociale project te betrekken. In armere achtergestelde (probleem-)gebieden, zonder afdoende kwalitatieve buitenruimte en vrijetijds- of sportfaciliteiten, kunnen wachtruimtes een tijdelijke gemene plaats worden met openbare stadstuinjes en/of geïmproviseerde sportfaciliteiten. Hoe dan ook heeft zo'n tijdelijk project door z'n collectief vormgegeven karakter stevast de kans om uit te groeien tot een levendige ontmoetingsplek die zijn bijdrage levert in de evolutie van een buurt tot een gemeenschap. Zoals het onderstaande citaat van de Franse Socioloog Henri Lefebvre stelt, is gestuurde maar vrije en vooral publieke participatie waarbij de stedelijke wachtruimte het onderwerp is van sociale beweging, van doorslaggevend belang bij de vorming van een innovatieve, dynamische stadsbeleving.

"The architect, the planner, the sociologist, the economist, the philosopher, or the politician cannot out of nothingness create new forms and relations. More precisely, the architect is no more a miracle-worker than the sociologist. Neither can create social relations, although under certain favorable conditions, they help trends to be formulated (to take shape). Only social life (praxis) in its global capacity possesses such powers - or does not possess them". (Lefebvre, 1968, geciteerd in Kofman & Lebas, 1996, p.150 - 151).

Bij het tijdelijk gemene gebruik van de stedelijke wachtruimtes, wordt het privaat eigendomsrecht van de site voor een (on)bepaalde tijd - vaak via het gebruik van de rechtsstructuur van een Community Land Trust⁴ - overgedragen aan de gemeenschap. Hierbij wordt de site gedefinieerd als gemene ruimte, waar sociaal stedelijke evolutie vrij kan plaatsvinden, bijgestuurd kan worden en sociale relaties kunnen ontwikkelen. In essentie zijn de bovenstaande twee zinnen en bijgevolg ook het gemene gebruik van de stedelijke wachtruimtes in fundamentele contradictie met de ware betekenis van het gemene, waarbij absolute vrijheid van invulling, betreding en gebruik prominent voorop staan. Niet enkel is deze gemeen gemaakte wachtruimte nog steeds, evident, onderhevig aan de plaatselijke wetgeving en regularisaties, het bepaald gebruik ervan door het inbrengen van een begeleidend werkkader, impliceert een zeker weigering van bepaalde personen en activiteiten op de site. Wanneer de wachtruimte in teken van het omvormen tot gemene ruimte wordt betreden en gebruikt, impliceert dit primair een gedefinieerde invulling en dus secundair een beperking van toegang en gebruik van deze gemene site (verboden toegang 's nachts, bepaalde bevolkingslagen die er wegblijven,...).

Volgens David Harvey (2012) is het desondanks toch aangewezen de nieuwe gemene (wacht)ruimte te definiëren en zelfs af te schermen, puur ter behoud van deze gemene ruimte. Door de site af te schermen, te definiëren en autonoom te reguleren voorziet men er namelijk in deze gemene ontwikkelingssite een onbedreigd voortbestaan te geven en zijn nut maximaal voor het (bepaald) volk te exploiteren. Men dient zich vooraf echter kritisch af te vragen wat men wilt bereiken met de gemene ruimte en voor wie ze zal moeten dienen. In functie daarvan wordt ze bepaald en beschermd. De ene gemene ruimte bestaat ten koste van een andere, dat is de onweerlegbare, fundamentele contradictie van het gemene.

Common Josaphat, voorbeeld bij het gemene gebruik van stedelijke wachtruimtes.

Het Josaphat-terrein in Schaarbeek is een lap grond van 24ha groot en is eigendom van het Brussels Gewest, dat ook de site beheert. Deze - bijgevolg publieke - stedelijke wachtruimte wacht al sinds geruime tijd op een concrete waardevolle herbestemming in functie van de stad. Tot voor kort tevergeefs. Nu grijpt de Brusselse, tweetalige werkgroep '*Josaphat Commons*' deze kans aan om de site daadwerkelijk ten dienste van de stad en zijn volk te stellen. De webpagina '*Brussels Commons*' (bereikbaar op <http://www.entransition.be/commons/doku-commons/doku.php>) dient hierbij als hyperefficiënt organisatorische basis waarop de werkgroep zich samenstelt en de organisatie van *Common Josaphat* gevoerd wordt. Geheel het gemene indachtig staat participatie vrij voor iedereen, mits inschrijving op de website. Het project wordt er voor iedere bezoeker uit de doeken gedaan en er wordt in eerste instantie naar gestreefd om de buurt, militanten en een grote verscheidenheid van verenigingen die elk bezig zijn met verschillende vormen van alternatieve duurzame stadsontwikkeling

samen te brengen op de site. Via een kruisbestuiving tussen al deze actoren kan zich een innovatieve sociale samenleving manifesteren op het Josaphat-terrein. Eén die parallel aan de 'mainstream' samenleving evolueert .

In de huidige bedenken- en studiefase, worden alle takken van duurzame stadsontwikkeling opgenomen: van stedelijk groen, over (sociale) huisvesting tot stadslandbouw. De werkgroep tracht via het juridisch systeem van Community Land Trust de site (permanent) te laten overdragen op de gemeenschap om ze daarna als collectief bezit te beheren en er specifiek vooral huisvesting en stadslandbouw op te organiseren. Autonoom bestuur met doorgedreven participatie van de gemeenschap staat hier voorop, maar natuurlijk wordt bij beslissingen ook de overheid (in dit geval de gemeente en het Brussels Gewest) betrokken. Eventuele winsten die gehaald worden uit de stadstuinjes worden opnieuw geïnvesteerd in het project ter behoud ervan en het risico op financieel uitbuiten van het project de kop in te drukken. Bij *Common Josaphat* staat langdurig gemeenschappelijk gebruik voorop, ter ondersteuning van de hulpbehoevende schakels in onze samenleving. (Common Josaphat, 2013).

Conclusie

Uit deze paper kan allereerst worden geconcludeerd dat een besef en rechtmatig vrij gebruik van zowel het 'artificiële gemene' als de 'natuurlijke gemene ruimte' de dag van vandaag meer en meer in het gedrang komt. Dit grotendeels als kwalijk gevolg van een toenemende globalisering die in alle facetten van het leven weet door te dringen.

Het is frappant om te zien hoe in steden, ondanks het voortdurend worstelen met een continu tekort aan (sociale)huisvesting en kwalitatieve faciliteiten, een permanent aantal (soms langdurig) ongebruikte sites terug te vinden zijn. Deze stedelijke wachtruimtes worden vanuit een geëngageerd volksinitiatief echter steeds meer ingezet ten gunste van de gemeenschap en kunnen autonoom en participatief functioneren als laboratorium voor een innoverende, dynamische stadsontwikkeling op maat en ten dienste van de gemeenschap.

¹ *Common (adj.)* c.1300, "belonging to all general", afkomstig van het Oud-Franse woord *comun*, "gemeenschappelijk, open, vrij, publiek" (9^e eeuw, Modern *Frans commun*), van het Latijnse woord *Communis* "publiek, gemeenschappelijk, gedeeld door ieder of velen; general, not specific; familiar, not pretentious," van PIE *ko-moin-i- "gemeenschappelijk hebben, samengesteld adjectief, gevormd door *ko- "together" + *moi-n-, *mei- "uitwisseling (zie mutable), op die manier letterlijk: "gedeeld door allen".

Bron: *Online Etymology Dictionary* (www.etymonline.com)

² Monsanto is een multinational biotechnologisch bedrijf, dat (onder andere) genetisch gemanipuleerde zaden produceert die op die manier resistent worden voor bepaalde bacteriën en minder besproeiing vereisen. De zaden worden door het bedrijf gepatenteerd en gereguleerd. Dit verschaft Monsanto een monopolie en een doorslaggevende en zelfs dwingende rol in de globale landbouw.

³ Met 'Top - Down' stedenbouwkundig plannen wordt het plannen van hogeruit bedoeld (door bevoegde overheidsinstanties en/of werkgroepen). Het tegengestelde hiervan is 'Bottom - up' plannen. Hierbij wordt de stadsontwikkeling geïnitieerd vanuit geëngageerde participatie van de bevolking. Deze manier is dynamischer en doorgaans gunstiger voor de bevrediging van de stedelijke behoeftes van de bevolking.

⁴ "Een community land trust is een organisatie zonder winstgevend doel, gecontroleerd door de gemeenschap, die eigendommen bezit, ontwikkelt en beheert ten gunste van de lokale gemeenschap. Het doel is om grond en eigendommen te verwerven en deze te behouden in een trust (collectieve eigendom) ten gunste van een gemeenschap, voor altijd. De uiteindelijke bedoeling is het produceren en beheren van betaalbare woningen voor de lagere inkomensklassen. Ook andere functies (economische activiteiten, diensten) kunnen een plaats krijgen op de gronden van de Community Land Trust, voor zover ze de gemeenschap ten goede komen".

De identiteit van het model is opgebouwd rond enkele basiselementen:

- de scheiding van landeigendom en eigendom van het gebouw,
- de eeuwigdurende betaalbaarheid
- het democratisch beheer
- territoriaal gebonden
- "stewardship"

Bron: De Pauw., G. (2009). *Community Land Trusts: ei van columbus om wonen weer betaalbaar te maken?* Geraadpleegd via <https://docs.google.com/document/edit?id=10Azz8julMcGMNtLlc7igMKFs48B16PQCqfOEus20QDc&pli=1>

Referentielijst.

Common Josaphat. (2013). Common Brussels: Josaphat 2018. Geraadpleegd via http://www.egeb-sgwb.be/local/files/lettre_d_information_octobre_2013/20130421commonjosaphat.pdf

De Cauter, L. (2013). *Common Places: Preliminary Notes on the (spatial) common*. [cursustekst]. Brussel: LUCA School of Architecture Brussel

De Smet, A. (2013). *Dealing with urban waiting spaces: The Possible role of professionals*. [doctoraatstekst gepubliceerd ter gelegenheid van het colloquium *Pyblik*]. Brussel: LUCA School of Architecture Brussel

Harvey, D. (2012). *Rebel cities*. Brooklyn, NY, (Verenigde Staten van Amerika): Verso

Kofman, E., & Lebas, E. (1996). *Writing on cities: Henri Lefebvre*. Malden, MA, (Verenigde Staten van Amerika): Blackwell Publishers Inc.

Negri, A., & Hardt, M. (2009). *Commonwealth*. Cambridge, MA (Verenigde Staten van Amerika): Harvard University Press.

Afbeelding:

Fig.1: De stadstuinjes van 'Bruggen naar Rabot'. (2009). Geraadpleegd via http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/0a/Rabot-Blaisantvest2009_10_00_150.jpg